

Віктор Андрущенко,
доктор філософських наук,
професор, чл.-кор. НАН України,
академік НАПН України,
ректор Національного педагогічного університету
імені М.П.Драгоманова.

ЛЮБИТИ ДИТИНУ – ПЛЕКАТИ ДУХОВНІСТЬ

Резюме: аналізуються якості майбутнього вчителя, провідними серед яких є такі духовні характеристики, як віра, надія і любов; підкреслюючи значення «любові до дитини» як необхідної передумови особистості, яка прагне стати вчителем, автор обґрунтовує напрями і характер діяльності з формування духовності як стрижневої основи особистості.

Ключові поняття: людина, культура, освіта, духовність, виховання.

Мій майже сорокарічний досвід роботи на освітянській ниві дозволяє сформулювати, крайньою мірою один висновок, який не викликає заперечення в жодної людини, з ким мені доводилось полемізувати з цього приводу: ***кожен татко і мама хочуть віддати свою дитину до гарного вчителя.*** А якщо це так, то модернізація всієї педагогічної освіти нині має лише один сенс: здійснюватись у змістовному контексті підготовки „гарного вчителя”.

Однак, хто він такий – „гарний вчитель”? Якими якостями, знаннями, практичними навичками, культурою має володіти людина, яку освіту вона має здобути, щоб бути „гарним вчителем”? Розум, глибокі знання, широка інформованість, соціальний досвід, внутрішня духовність і чуттєвість... Всі ці якості – необхідний атрибут вчительської професії. Понад те, їх перелік можна продовжувати практично до нескінченості, бо вчительська місія невичерпна, як саме життя. І все ж, навіть при наявності означених характеристик одного вчителя всі вважають „гарним”, іншого – ні. У чому суть, причина, висновок?

Очевидно, існує якесь ще нерозвідане таїнство вчительської професії, вірніше, таїнство людини, яка стає вчителем і отримує таке високе суспільне визнання. Де його коріння? Як його розпізнати? Чим підсилити? Ряд педагогів схильні вбачати його в системі навчання та виховання майбутнього вчителя у педагогічному університеті. Інші – в різноманітних формах і виявах людського соціально-практичного досвіду, який освоює майбутній

вчитель. Треті – в системі цінностей, торкаючись до яких, майбутній вчитель формує свій власний духовний світ, ціннісні орієнтації та світогляд і т. д., і т. п. Заперечень щодо таких варіантів відповідей, мабуть, немає, однак, їх вичерпність навряд чи може бути визнаною. Зовнішні чинники, під дією яких формується майбутній вчитель, є лише соціальним фоном – обов'язковим, але все ж таки не достатнім для того, щоб у майбутньому він міг здобути високе суспільне визнання вчителя. Очевидно, особистість, яка претендує на вчительську професію, має мати певні внутрішні – духовні і душевні характеристики – які в майбутньому (при оптимізації зовнішніх впливів) забезпечать його сходження до вершин педагогічного визнання і слави. У широкому розумінні ці якості охоплюються поняттями „любові” і „людяності”, „духовності” і „моралі”. Беру на себе відповідальність за висновки про те, що без наявності цих високих якостей працювати вчителем, а тим більше, бути гарним вчителем, людина не зможе.

Зрозуміло, і рівень „людяності”, і соціальний досвід, і університетська освіта у кожного з учителів є величинами різними. Тому і вчителі бувають різними. Одного учні бояться, іншого – уникають, з третім – намагаються не сперечатись... І разом з тим, є такі вчителі, до яких діти тягнуться як до єдиного джерела добра, справедливості, людяності, тепла, глибокої чуттєвості і знання. Діти відчують, коли їх люблять і поважають, намагаються передати їм свої знання і досвід, а головне – виховати людяність, людське ставлення до природи і людини, навколишнього світу і до себе особисто як до величин, цінність яких є високою і незаперечною. Саме такий вчитель і є „гарним вчителем”. Саме він має бути центральним суб'єктом навчально-виховного процесу й саме йому кожен з нас довірить власну дитину в момент становлення її базових характеристик як людини і особистості.

Наявність любові і високого рівня людяності в людині, потенціалу її „внутрішнього тепла”, совісті й справедливості є першою й головною вимогою суспільства до особистості, яка претендує на роль вчителя.

„Любов” – поняття, можливо, найбільш утаємничене в системі гуманітарних наук. Воно – багатозначне. В античній філософії раннього періоду „любов” постала у вигляді містичної сили – Еросу. Платон розрізняв чуттєву і духовну любов. Фома Аквінський вбачав істинність любові у любові до Бога. Піко делла Мірандола виділяв у любові три відносно самостійні складові – ірраціональну (чуттєву), раціональну й інтелектуальну. К. Гельвецій вважав любов найбільш могутнім чинником діяльності. Т. Гоббс розрізняв любов за її предметом – любов до грошей, влади, знань тощо. За Л. Фейєрбахом, любов – це універсальний закон природи, що відбиває

єдність роду людського. К. Маркс вбачав у любові критерій того, наскільки природна поведінка людини стала людською. Найбільш узагальнене визначення любові як сутнісної сили людини дав Г. Гегель: любов – це жага, що пристрасно мчить назустріч своєму предмету. Таке розуміння любові охоплює усі її форми і прояви: любов статеvu і любов до влади, любов батьківську і любов до власності, любов людини до людини і т. ін. Предметом любові може бути все, що викликає в людині жагу, бажання, прагнення, потребу. Узагальненим виразом цієї жаги постає життя. **Любов – це жага людини до життя.** Оскільки людина більшою мірою живе майбутнім, переживає його, любов поєднує фундаментальні форми його освоєння – віру і надію.

Освіта і вчитель мають не тільки збуджувати й підтримувати цю жагу, але й спрямовувати її у конструктивне, культуро- і людинотворче річище. Вони мають навчити людину любити життя – батьків і Батьківщину, себе і подібного до себе, природу і суспільство, виховати здатність відтворювати його через народження і виховання дитини, створення нових предметних і духовних форм культури, відтворення універсальної космічної єдності людства як цивілізації.

Бездуховна, внутрішньо черства людина вчителем бути не може. Навіть при високій університетській освіченості, формальній культурній розмаїтості, вона завжди несе з собою негативну енергетику, загрозу завдати дитині душевну травму, а може й каліцтво, штовхнути на шлях відчуження від батьків, товаришів, суспільства, від самої себе. Повернути таку людину в нормальну колію людських відносин буває не просто важко, але й неможливо.

Отже, не кожен з нас може бути вчителем. І в цьому немає нічого образливого. Ми звикли до того, що не кожен може бути хірургом (є люди, які бояться крові). Не кожен може оволодіти професією монтажника-висотника (дехто боїться висоти). Є люди, які ніколи не зголосяться стати спелеологом чи водолазом і т. д., і т. п. Така вже наша природа. Слідуючи їй, суспільство „відбирає” кандидатів на ті чи інші професії, навчає і готує їх до виконання специфічних професійних функцій.

З іншого боку, практично кожна людина відчуває у собі ті чи інші потяги до майбутньої професії, подає на неї своєрідний сигнал-заявку. Майбутній художник з дитинства буде тягнутись до пензля, музикант – до музичного інструменту чи пісні, природодослідник – захоплюватись дивами природи, математик – до чисел, філософія яких складає для нього радість і сенс всього життєвого процесу. Щоправда, є й такі особистісні якості, які на ранніх стадіях соціалізації знаходяться у „згорнутому” вигляді.

Згадую знамениту класифікацію особистостей, здійснену великим античним мислителем Платоном. В однієї людини, вважав мислитель, душа дзвенить металом, у іншої – міддю, у третьої – сріблом, і нарешті є люди, душа котрих, відлунює золотим дзвоном. Відповідно до цього, вважав філософ, люди мають обирати сфери діяльності і свої суспільні ролі. Одні з них можуть бути ремісниками, інші – стражами (воїнами), поетами, філософами, керівниками держави (правителями) тощо. Ці роздуми дехто називає „великою поезією Платона”. Я дотримуюсь іншої точки зору: у романтично-поетичному вигляді Платон відобразив реальні відмінності, які існують у здібностях і покликанні людей; ми ж – люди ХХІ століття – маємо представити їх наукову версію, що ґрунтується на реальних здобутках історії вітчизняної і світової філософської і педагогічної думки, класичної психології і сучасної науки про людину.

Суспільство має дослухатись до дитини й спрямовувати її розвиток, навчання і виховання, вибір і оволодіння професією, яка б лежала в річищі „сродної праці” (Г. Сковорода), а не за її межами. Ми звикли до практики відбору кандидатів для підготовки майбутніх військових і спортсменів, архітекторів і вокалістів, хірургів і т. п. Я переконаний, такий же професійний відбір має здійснюватись і серед абітурієнтів педагогічних університетів, які претендують на роль вчителя. Вчительська справа є надто відповідальною і надто велику довіру за майбутнє дитини суспільство делегує людям цієї професійної категорії.

Як не болісно визнавати, але факт залишається фактом: серед загалу нормальних дітей, є діти з обмеженими особливостями фізичного і психічного розвитку. Суспільство має створити для них усі необхідні умови, щоб їх соціалізація, ширше – життєдіяльність здійснювалась як і у всіх, без обмежень, за принципом справедливості. Але давайте поставимо просте запитання: чи віддав би я свою дитину вчителю з особливостями, скажімо, психічного розвитку? Ніколи. Тоді ще одне запитання: а чи обов’язково такий людині обирати й освоювати вчительську професію? І нарешті, третє: а чи можемо ми підказати й забезпечити цій людині вибір майбутньої професії, де вона могла б реалізуватись найбільш повним чином і без найменшої загрози щодо безпечного розвитку іншої особистості? Відповідь очевидна: не тільки можемо, але й зобов’язані це зробити. Така людина може бути прекрасним науковцем, працювати у бібліотеці, музеї, архіві тощо, тобто там, де вплив особливостей її психічного розвитку на іншу людину, особливо на дитину, був би суспільно мінімізованим.

І в цьому не має нічого образливого. Кожен з нас повинен займатися своєю справою, витоки якої „заховані” в нашій природі. Бути вчителем не

просто. Треба мати в собі такі великі якості, як любов, тактовність, велике терпіння й відчуття внутрішньої радості, що поповнюється кожночасним спілкуванням з дитиною. Учителство – це не лише професія, але й покликання людини, яка любить природу і людину, тягнеться до них усіма фібрами власної душі. Як засвідчують психологи, наявність необхідних якостей до вчительської справи в особистості виявляється на шкільній стадії соціалізації, де приблизно на рівні 8-10 класів загальноосвітньої школи. Важливо їх виявити й розгорнути до рівня характеру, стрижневої основи особистості. На жаль, на сьогоднішній день при підборі абітурієнтів останнє практично не враховується. У шкільну справу нерідко йдуть випадкові особистості, які з часом кидають школу, або ж взагалі обирають іншу професію. Навряд чи такі люди сформуєть духовність дитини, її мораль, пронизані почуттями позитивні ціннісні орієнтації.

Між тим, духовність є стрижнем особистості. На перший погляд здається, що „духовність” – це свідомість людини, що формується у процесі її пізнавального ставлення до світу. Однак, при більш наближеному розгляді, вона постає як результат іншого (ніж просте відбиття реальності, за яким формується свідомість) ставлення до дійсності. Духовність формується як здатність переживати дійсне, минуле і майбутнє як сучасне, причому, переживати не тільки і не скільки внутрішнім чином, тобто у відриві від дійсності, а спільно з іншими людьми у процесі їх практичної діяльності і спілкування. Основа духовності – діяльність людей і їхнього спілкування. Діяльне походження духовності зумовлює її характер: духовність органічно вплетена в діяльність, підпорядковує їй цілі свого, здавалося б, автономного розвитку, реалізується у діяльності, охоплюючи і спрямовуючи її своїми людинотворчими орієнтирами. Поза духовністю діяльність втрачає людяність. Вона перетворюється на демонічну силу історії, спотворює її, калічить людей витворами технократизму, політиканства, ідеологізму тощо. Звідси стає зрозумілим, що сутність переходу освіти до виконання своєї нової функції полягає у такій підготовці людини до життя (озброєння її знаннями, належним світоглядом, навичками практичної діяльності тощо), де духовність і висока моральна позиція є не лише ознакою вихованості, але цілком і повністю забезпечує життєздійснення людини як людини в усій повноті її людського ставлення до природи, інших людей і до самої себе.

Як відомо, головними домінантами духовності є ***віра, надія та любов***. З дитинства ми звикли ототожнювати віру з її релігійним тлумаченням. Однак, це не зовсім правильно. Релігійна віра є одним з проявів віри як космічного феномена. Між тим, вона не вичерпує усього багатства духовно-довірливого ставлення людини до дійсності, хоч і є його суттєвим

компонентом. Людина діє, тому що вірить у доцільність діяльності. *Віра* спонукає людину до діяльності. Вона виявляє і зумовлює потребу в реалізації прихованої в людині можливості здійснити те, що здається нездійсненним. Віра надихає людину, піднімає її над обставинами. У вірі і через віру знання отримують практичну енергію, збагачуються почуттям і волею. Віра народжує *надію*. Зневірена людина втрачає надію на майбутнє, одночасно втрачаючи істинність людського ставлення до дійсності, суб'єктивного сприйняття обставин і протистояння їм діяльністю. Із втратою надії втрачається людяність взагалі. Без надії людина може вести лише тваринний спосіб життя. Надія – це остання ниточка, що з'єднує людину з культурою. „Надія вмирає останньою”, – говорять в народі, підкреслюючи тим самим надзвичайну роль надії у забезпеченні людського існування людини. У філософській літературі надія розглядається як форма сприйняття майбутнього в духовному житті людини, де бажане (потрібне чи необхідне) бачиться й очікується як реальність, що має здійснитися. У надії втілюються сподівання, інтереси, потреби суб'єктів суспільної життєдіяльності – індивідів та соціальних спільностей. Як і віра, надія ґрунтується на знанні. Це зумовлює її реалізм, який відрізняє надію від мрії – феномена духовного життя людини, що ґрунтується здебільшого на творчій уяві образу бажаного як можливого. В. Шинкарук визначає надію як єдність протилежностей: знання і віри. Це визначення досить точно охоплює сферу існування надії: вона зароджується там, де закінчується раціональне знання і починає свій дужий лет у майбутнє віра. Надія – це крила віри. На крилах надії духовність людини досягає найбільш віддалених горизонтів майбутнього, відтворює його не тільки як можливе, а й як належне і необхідне. Як і віра (разом з вірою), надія запалює людину активністю, надихає її потребою творчості, діяльності. Єднаючись з вірою, надія не пориває союзу зі знанням. Без нього надія стає сліпою. Вона не має алгоритму діяльності і тому прирікає людину на пасивність. Знання – вказівний перст надії. Відлучена від знання надія втрачає активно-творчий потенціал і... залишає людину, духовність якої заповнюють страх і розпач. Втрата надії супроводжується сумом, тугою, плачем. Як писав Т. Гоббс, „плач з'являється тоді, коли людина раптом відчуває, що у неї відібрали хоч яку-небудь надію... Найчастіше і найбільше плачуть люди, що найменше надіються на самих себе, а більш усього на друзів, наприклад, жінки і діти” (Гоббс Т. О человеке// Избр. произв.: В 2 т. - М., 1964. - Т.1. - С.252). Засновані на знанні віру і надію вінчає третя головна складова людської духовності – *любов*.

Віра, надія і любов – одвічні фундаментальні цінності людської духовності. На запитання «що таке духовність?» можна дати таку відповідь:

це – віра, наповнена надією і любов'ю. Справедливим буде й інше: це – любов, позначена вірою і надією; це – надія, пронизана любов'ю і вірою. Народна духовність завжди високо цінувала зазначені цінності, прагнула до їхньої гармонійної єдності, символізувала їх загальність орнаментальними витворами, мозаїкою тощо. Єдність фундаментальних цінностей людського духу – віри, надії і любові, - представлених, щоправда, в досить вузькому, однолінійному світлі, пронизує Святе писмо, втілюється в символіку і ритуали, святкується з такою ж пишністю, як і Покрова, Вознесіння, Пречиста та інші релігійні свята. І лише «офіційна духовність», що сформувалася у країні в післяжовтневий період, розірвала і розвела ці складові людської духовності в протилежні боки, нацькувала одна на одну. Партійність вихолостила з них людяність і гуманізм, наповнила їх ідеологізованим змістом, спотворила одвічно творчий запал, що спонукає активність, жадоу до життя, оптимізм. Під тиском комуністичної ідеології і пропаганди людина втратила внутрішній життєвий стрижень – єдність віри, надії і любові. Духовність перетворилася на казенність. Суспільство зіткнулось з масовізованим фактом роздвоєності особистості, подвійної моралі, ідеології, культури, що славословили з приводу гуманізму, проте не торкалися животворних струн людяності.

Освіта має покласти край відчуженню, повернути людини до людини, забезпечити відродження духовності як відновлення споконвічно притаманних людям цінностей віри, надії і любові у їх гармонійній взаємодії. Незважаючи на гучномовні заклики, реальний час для дійсного, а не словесного відродження для України, на жаль, ще не настав. Як і раніше, духовність скута лещатами безгрішшя. Для реального відродження у держави немає коштів. Заклади культури, освіти, виховання перебувають у занедбаному стані. Катастрофічно не вистачає фахівців. Суспільство поглинула хвиля ідейної і моральної безпорадності, і тільки, здається, релігія знаходить сили протистояти натиску індивідуалізму і комерціалізації, новому відчуженню особистості, що заміщує комуністичну духовність під тиском ринку і приватизації. Нова, цивілізаційна функція освіти... запізнюється. Залишається лише „надія”, яка „помирає останньою”...

Відомий афоризм засвідчує: вчителя треба навчати. Справедливим є й інше: вчитель повинен навчатись самостійно упродовж життя. Він має бути глибоким предметником, вільно володіти комп'ютером, однією-двома іноземними мовами, сучасними педагогічними технологіями. Але... насамперед, він має любити дитину, свою учительську справу й ставитись до неї як до свого внутрішнього покликання, справи життя, у процесі якої він

пестує особистість – людину розумну, фізично досконалу, людину високої моралі, гідності і честі.

Саме тут я підкреслюю важливість такого сегмента підготовки вчителя, як мистецький, ширше – культурологічна освіта та виховання. Несправедливо мінімізований у минулі роки, він ще й сьогодні лише „пробивається” у навчальні плани і програми педагогічних університетів держави. Між тим, мистецько-культурологічна освіта займає особливе місце й відіграє особливу роль у системі підготовки вчителя. Вона плекає в ньому духовність, особистість, глибину поглядів, чуттєвого ставлення до світу і до людини. Вона гарантує самостійне плавання серед розбурханого моря раціонального та ірраціонального знання, забезпечує привабливість вчителя для дитини (учня), формує культурний масштаб вчителя, гармонізує мову, історію, мистецтво, науку, релігію, мораль, сімейні відносини, традиції, звичаї.

Освоєння культурної спадщини людства Гердер називав „другим народженням людини”. І це справедливо. Адже саме через освоєння духовного змісту культури, центром якої є мистецтво, утверджується духовне єство людини, її чуттєве – добре, справедливе, гуманне – ставлення до дійсності. „Лише через вивчення і освоєння прихованого за символічною формою буття змісту цього світу, - писав у свій час видатний український філософ Володимир Шинкарук, - людина „народжується” у своїй духовній іпостасі, бо духовне може породжуватись лише духовним”.

XXI століття є століттям прагматичних цінностей. Глобалізація та інформаційна революція „вимивають” з життя його основу – духовні підвалини людства, унеможливлюють переживання того, що здійснюється чи має здійснитись. Прагматично-технологічна хвиля руйнує цивілізацію. І лише духовність залишається тим єдиним форпостом, який може протистояти розпаду. Зрозуміло, духовність треба виховувати. Її здійснити це може вчитель, який в стінах університету або через самоосвіту сформує в собі високі поняття честі, добра, віри, краси і справедливості. Педагогічні університети, кафедри культурології, етики, естетики, релігієзнавства тощо покликані забезпечити мистецько-культурологічну освіту й глибоко морально-естетичне (духовне) становлення особистості майбутнього вчителя. У цьому процесі важливо налагодити органічну взаємодію усіх соціально-гуманітарних наук, літературознавства і мовознавства, художнього і мистецького виховання. Не менш важливим є здійснення духовного виховання майбутнього вчителя на зразках дійсної, а не сурогатної культури, що нині нав’язується молоді, особливо засобами телебачення. Ми маємо повною мірою використати переваги нашої історично славної столиці.

Культурницькі шедеври Києва мають стати духовним надбанням кожного студента. Актуальним є й така проблема, як залучення майбутніх педагогів до самостійної активної культурологічної творчості.

Любити дитину – плекати духовність! У цьому я бачу глибинну сутність освіти і ролі вчителя у нашому неспокійному світі.